

Pregledni rad

Škola biznisa

Broj 2/2010

UDC 631.1:338.124.4(497.11)

Danilo Tomić*
Miladin M. Ševarlić**

STANJE I PERSPEKTIVE POLJOPRIVREDE SRBIJE U USLOVIMA KRIZE

Sažetak: Predmet istraživanja u ovom radu je sagledavanje uzroka stanja i sistematizacija osnovnih problema razvoja poljoprivrede u Srbiji. Autori posebno ukazuju na negativne posledice nacionalne i globalne ekonomske krize koje se manifestuju u smanjenju raspoloživih finansijskih sredstava za programe razvoja, što utiče na smanjenje proizvodnje i dohotka poljoprivrednih proizvođača i devastaciju seoskih područja. Istovremeno, povećava se nezaposlenost i smanjuje se kupovna moć potrošača hrane, što pored ekonomskih izaziva socijalne i političke probleme. Navedeni problemi nisu prisutni samo u Srbiji, već i u zemljama u okruženju, a i šire u Evropskoj uniji i na globalnom nivou.

Cljučne reči: poljoprivreda, Srbija, SDI, nacionalna i globalna ekonomska kriza

STATE AND PERSPECTIVES OF AGRICULTURE IN SERBIA IN CRISIS CONDITION

Abstract: Paper topic comprehends reasons of current condition and systemises basic problems of development of agriculture in Serbia. Authors specially underline negative consequences of national and global economic crises which are manifested in the reduction of available financial resources for programs of development; this further has an impact on reducing production and incomes of farmers and devastation of rural areas. At the same time, unemployment is rising and purchasing power of food consumers is declining, which beside economic causes social and political problems. Given problems are not present only in Serbia, but in neighbourhood countries, and wider in European Union and on the global level.

Key words: agriculture, Serbia, FDI, national and global economic crisis

1. Uvod

Na razvoj poljoprivrede utiče veći broj činilaca, koji se uobičajeno sistematizuju u tri osnovne grupe: prirodni, demografski i ekonomski. I pored brojnih radova u oblasti agrarne ekonomije, metodološki je veoma teško kvantificirati uticaj pojedinačnih grupa navedenih činilaca, čija se uloga i značaj menjaju u pojedinim etapama društveno-ekonomskog razvoja određene zemlje.

Rad je fokusiran na ekonomske aspekte stanja i perspektive poljoprivrede Srbije u uslovima već decenijama prisutne nacionalne društveno-ekonomske krize, koja je od nedavno potencirana i uticajem globalne ekonomske krize.

Posebno su apostrofirani problemi smanjenja:

- dohotka poljoprivrednih proizvođača;
- stranih direktnih investicija i
- kupovne moći potrošača.

* prof. dr Danilo Tomić, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad

** prof. dr Miladin M. Ševarlić, Institut za agroekonomiju, Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu

Cilj rada je da ukaže na nova promišljanja o perspektivama razvoja poljoprivrede, bazirana na posledicama koje su rezultat promena u novim konceptima razvoja u periodu posle implementacije tzv. zelene revolucije, klimatskim promenama na globalnom nivou, energetskim ograničenjima i ekonomskoj krizi.

U radu se koristi metod analize istraživanih pojava, vremenske i prostorne komparacije i sinteze rezultata istraživanja.

Istraživanjem je obuhvaćen vremenski period u poslednje dve decenije koje karakterišu iregularni uslovi privređivanja u Srbiji. Zbog toga globalna ekonomska kriza još više potencira značaj predmeta istraživanja.

Izvori podataka su publikacije nacionalnih i međunarodnih institucija, rezultati dosadašnjih istraživanja domaćih i inostranih autora, kao i raspoložive baze podataka o poljoprivredi.

2. Stanje i problemi u poljoprivredi Srbije

Osnovna karakteristika višedecenijskog stanja poljoprivrede Srbije jeste ekonomska devastacija i stalno **smanjenje dohotka poljoprivrednih proizvođača**. To se u različitom intenzitetu i modalitetima manifestuje kroz izvlačenje viška vrednosti iz poljoprivrede uglavnom u korist tri sledeća sektora: industrije, trgovine i bankarstva.

Industrijski sektor ekonomski devastira farmerski sektor po dva osnova:

- *prvo*, stalnim povećanjem cena agrarnih inputa (mineralno đubrivo, sredstva za zaštitu bilja, energenti, semenski i sadni materijal, poljoprivredna mehanizacija, veterinarski lekovi i usluge...) i porastom dispariteta cena na štetu poljoprivrednih proizvođača i
- *drugo*, relativno niskim otkupnim cenama poljoprivrednih proizvoda za potrebe upošljavanja kapaciteta različitih grana prerađivačke industrije (prehrambeni proizvodi, pića, duvan, stočna hrana...) čime se stalno smanjuje udeo farmerskog sektora u strukturi cene koštanja finalnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, pića i cigareta i drugih proizvoda na bazi sirovina poljoprivrednog porekla.

Sektor trgovine, takode, po dva osnova doprinosi ekonomskoj devastaciji i farmerskog i postfarmerskog sektora naše agroprivrede, i to:

- *prvo*, relativno visokim maržama na poljoprivredno-prehrambene proizvode i
- *drugo*, neprimereno dugim ugovorenim rokovima i nepoštovanjem istih za isplatu preuzetih roba.

Na ove načine, trgovinski sektor obezbeđuje beskamatna sredstva za sopstveni razvoj i ugrožava ospitanak i konkurentnost domaćih proizvođača poljoprivredno-prehrambenih ne samo na inostranom, već i na domaćem tržištu.

Bankarski sektor, pod višegodišnjim izgovorom o povećanom riziku poslovanja u Srbiji, što posebno ističe menadžment tzv. inostranih banaka,¹ sa neuporedivo višim kamatnim stopama i neprimereno visokim cenama drugih pratećih bankarskih usluga (obrada kredita, servisiranje računa...), ekonomski devastira sva tri sektora naše agroprivrede (predfarmerski, farmerski i postfarmerski) a posebno farmerski budući da je visina kamata na bankarske kredite neprimerena dugim ciklusima reprodukcije i relativno sporijem obrtu kapitala u poljoprivrednoj proizvodnji.

Kao posledica sinergije navedenih modaliteta delovanja industrijskog, trgovinskog i bankarskog sektora privrede na ekonomsku devastaciju farmerskog sektora, sumarna analiza poslovanja poljoprivrednih preduzeća i zemljoradničkih zadruga u Vojvodini u periodu od 2000. do 2008. godine (a stanje u poljoprivredi Srbije je još nepovoljnije) ukazuje da su obe grupe poljoprivrednih subjekata poslovale negativno i da su ukupni rashodi bili veći od ukupnih prihoda između 0,5 odsto u 2001. i čak 11,5 odsto u

¹ Nasuprot uobičajenom mišljenju da su banke formirane u Srbiji posle 2000-te sa istim nazivima kao i u inostranstvu navodno filijale tih banaka u našoj zemlji, faktičko stanje je drugačije – to u većini slučajeva nisu filijale istoimenih banaka u inostranstvu i one ne snose nikakvu odgovornost za obaveze istoimenih novootvorenih banaka prema komitentima u našoj zemlji.

2003. godini, dok je pozitivan rezultat u farmerskom sektoru ostvaren samo u 2006. godini i to sa svega 1,2 odsto i u 2007. godini sa 3,1 odsto većim ukupnim prihodima od ukupnih rashoda.²

Istovremeno, smanjuje se kupovna moć poljoprivrednih proizvođača i njihova tražnja za agrarnim inputima, što utiče na ekstenzivnost poljoprivredne proizvodnje, stagnantnu nestabilnost prinosa i obima proizvodnje, relativno nizak stepen iskorišćavanja kapaciteta odgovarajućih grana prerađivačke industrije i još veće smanjenje konkurentnosti agroprivrede Srbije na sve liberalnijem tržištu (Tomić D., Popović V., 2000).

Zbog opštepoznatih ambijentalnih uslova privređivanja na teritoriji ex SFRJ, a posebno u Srbiji, priliv SDI je smanjen sa 4,350 mlrd E u 2005. na 2,994 mlrd E u 2008. godini, odnosno za 31,2 odsto (World Investment Report 2009). Pored toga posebno zabrinjava činjenica da je poljoprivreda, za razliku od drugih profitabilnijih sektora privrede (finansijsko posredovanje, prerađivačka industrija i trgovina), neatraktivna delatnost za **strane direktne investicije**, budući da u strukturi ukupnih SDI u privredi Srbije učestvuje sa svega 0,2 odsto u 2006. i 0,7 odsto u 2007. godini (Tabela 1).

Tabela 1. Struktura (%) SDI u Srbiji (2005–2007)*

Sektor	Godina		
	2005	2006	2007
Poljoprivreda	0,7	0,2	0,6
Prerađivačka industrija	19,4	18,2	14,1
Trgovina na veliko i malo	22,0	8,5	7,7
Finansijsko posredovanje	38,7	36,8	32,1

* Razliku do 100 čine svi ostali navedeni sektori.

Izvor: Modifikacija autora na osnovu podataka iz Tabele 1. u radu *Kapor P.* (2009: 238).

Razlozi minornog učešća poljoprivreda u ukupnom plasmanu SDI u Srbiji su: niska profitabilnost sektora, nestabilni ekonomski i klimatski uslovi za proizvodnju, nepovoljna agrarna struktura, odsustvo standarda kvaliteta i državnih subvencija neophodnih za plasman poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na inotržištima...

Za razliku od drugih tranzicionih zemalja, čak je i priliv SDI u sektor trgovine u Srbiji značajno smanjen u 2006. i 2007. u odnosu na 2005. godinu (Tabela 1), što je posledica osiromašenja potrošača – koji su raspodeljeni u približno tri podjednake podgrupe:

- zaposleni – čiji broj se stalno smanjuje, a koji realno primaju sve manje plate ili ih primaju neredovno ili čak u dužim vremenskim periodima je i ne primaju;
- penzioneri – čiji broj se stalno povećava ali im se penzije realno smanjuju i
- nezaposleni i socijalni slučajevi – čiji broj se stalno povećava, a fondovi socijalne pomoći se smanjuju ili se pomoć neredovno isplaćuje.

Na smanjenje kupovne moći potrošača ukazuje i činjenica da se učešće potrošačke korpe iznad 25 odsto porodičnih budžeta smatra pokazateljem siromaštva, što je u Srbiji značajno nepovoljnije. Relativno visoko učešće troškova ishrane u porodičnom budžetu smanjuje kupovnu moć i tražnju potrošača za neprehrambene robe – zbog čega stagnira ili se umanjuje reprodukcija i u neagrarnim delatnostima.

3. Uticaj globalne ekonomske krize na poljoprivredu Srbije

Umesto da se u procesu pridruživanja Srbije Evropskoj uniji zaustave višedecenijske negativne tendencije u nacionalnoj ekonomiji, koje se posebno manifestuju u pretežnoj funkciji poljoprivrede kao socijalnog „stabilizatora”, one su dodatno produbljene delovanjem globalne ekonomske krize.

² Prema pokazateljima u Tabeli 1. - u prilogu materijala Poljoprivreda Vojvodine 2000-2006: stanje, problemi i moguća rešenja (2007) i pokazateljima u Tabeli 1 - u Analizi osnovnih pokazatelja poslovanja poljoprivrede i prehrambene industrije Vojvodine u 2007. i 2008. godini (2009).

To se pre svega manifestuje u opštem padu cena poljoprivrednih proizvoda, čiji je intenzitet smanjenja znatno jači nego što je smanjenje cena agrarnih inputa i finalnih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Takođe, u uslovima globalne ekonomske krize smanjuje se tražnja za kvalitetnijim, zdravstveno-bezbednijim i profitabilnijim poljoprivredno-prehrambenim proizvodima – što se negativno odražava i na kvalitativnu strukturu poljoprivredne proizvodnje.

Ujedno se smanjuje opšti kreditni potencijal, a posebno za poljoprivrednu proizvodnju, jer farmerska gazdinstva u uslovima ekonomske krize tradicionalno izbegavaju da se kreditno zadužuju zbog tržišne neizvesnosti i povećanog poslovnog rizika. U uslovima smanjenja i poskupljenja raspoloživih finansijskih sredstava, farmeri se radije opredeljuju za smanjenje setvenih površina i broja stoke, kao i za ekstenzivniju proizvodnju koja je finansijski manje zahtevna. A usporava se i tempo procesa modernizacije i međunarodnih integracija naše poljoprivrede (Tomić D., Ševarlić M., Lukač D., 2008).

Najzad, globalna ekonomska kriza ne samo da se direktno odrazila na smanjenje priliva SDI, već je doprinela i pojavi reverzibilnih procesa odnosno odliva SDI iz Srbije i zemalja u regionu (World Investment Report 2009).

4. Nova promišljanja i perspektive agrarnog razvoja Srbije

Prema prirodnim i demografskim resursima poljoprivreda Srbije je potencijalno izvozna delatnost, što treba da bude strateško opredeljenje u koncipiranju našeg agrarnog razvoja (Ševarlić M., Tomić D., Bugarin Đ., 2008). Međutim, treba istaći da je poljoprivreda Srbije deklarativno i do sada promovisana kao potencijalno izvozna delatnost.

U periodu od dezintegracije SFRJ do promena u 2000. godini, zbog ekonomskih sankcija SB UN i drugih opštepoznatih regionalnih (ratovi u okruženju) i međunarodnih okolnosti (NATO bombardovanje) (Ševarlić M., 2001), neminovno smo bili orijentisani na domaće tehničko-tehnološke i ekonomske resurse za poljoprivrednu proizvodnju.

Od 2000-te postepeno zanemarujemo domaće resurse i oslanjamo se, po mišljenju autora ovoga rada, previše na međunarodnu zajednicu – od donacija (Ševarlić M., 2001) do SDI (Tomić D., 2009).

Međutim, između napred navedene dve krajnosti, Srbiji je potrebna uravnotežena orijentacija i na domaće resurse i na saradnju sa međunarodnom zajednicom, kao i maksimalno korišćenje prednosti koje proizilaze iz oba navedena pristupa.

Relativno skroman i kontinuirani suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije u periodu od 2005. godine, nije rezultat dugoročno osmišljene i naročito ne ekonomski podržane razvojne politike u ovoj delatnosti, već je, pre svega, posledica smanjenja kupovne moći naših potrošača, kao i promene kategorizacije plasmana ovih proizvoda na tržište Crne Gore od momenta njenog osamostaljivanja (sa međurepubličkog u spoljnotrgovinski promet).

Održavanju ovog suficita doprineli su i eksterni faktori u procesu uključivanja Srbije u međunarodne ekonomske tokove, kao što su kvote za preferencijalni izvoz iz Srbije u Evropsku uniju (pre svega za 180.000 tona šećera), liberalizacija trgovine između članica CEFTA, status najpovlašćenije nacije na tržištu SAD i bescarinska razmena sa Ruskom Federacijom.

Međutim, upravo ove pogodnosti na inostranim tržištima ukazuju na neracionalno korišćenje raspoloživih resursa u Srbiji. Primera radi, odobrenu kvotu od 8700 tona junećeg mesa za plasman na tržište EU u protekloj deceniji nismo uspeali da realizujemo sa više od 20 odsto, a ispunjenje prošlogodišnjih kvota za plasman na isto tržište vina, pastrmke i šarana iluzorno je i komentarisati.

I pored obezbeđenog plasmana, duge tradicije i solidnog znanja za poljoprivrednu proizvodnju, ukazane izvozne šanse ne iskorišćavamo u zadovoljavajućoj meri zbog neodgovarajuće organizovanosti proizvođača i nedovoljno stimulativnih ekonomskih mera u našoj agrarnoj politici.

Za novi iskorak poljoprivrede Srbije na međunarodnom tržištu potrebno je preduzeti više međusobno usklađenih mera i aktivnosti:

- revitalizaciju dofarmerskog sektora, posebno u proizvodnji mineralnih đubriva i mehanizacije za sitnija i srednja poljoprivredna gazdinstva;

- supstituciju neobnovljivih sa obnovljivim i alternativnim izvorima energije, u čemu značajno zaostajemo ne samo za razvijenijim zemljama već i za zemljama u okruženju;
- za razliku od pre 80 godina, Srbiji danas nedostaje i razvojna banka za sektor agroprivrede – čime bi se povoljnijim finansiranjem poljoprivrede poboljšao njen ekonomski položaj i konkurentnost na domaćem i inostranom tržištu (Vlahović B., Tomić D., Ševarlić M., 2009);
- izmenu strukture poljoprivredne proizvodnje u skladu sa zahtevima tržišta i orijentacijom na profitabilnije linije proizvodnje, pre svega u voćarstvu, povrtarstvu i stočarstvu (IEP, 50 programa – pogled u budućnost, 2000);
- povećanje kupovne moći poljoprivrednih proizvođača je neminovnost i zbog razvoja predfarmerskog (povećanje nabavke inputa) i postfarmerskog sektora (povećanje ponude sirovina za prerađivačku industriju i veća uposlenost njihovih kapaciteta);
- modernizaciju postfarmerskog sektora i potpunije korišćenje prerađivačkih kapaciteta, sa orijentacijom na dominaciju visokokvalitetnih proizvoda viših faza prerada;
- razvoj infrastrukture za potrebe poljoprivrede (odvodnjavanje i navodnjavanje, putna mreža, protivgradna zaštita, sistemi za prečišćavanje otpadnih voda...) itd.

U kontekstu teme Naučnog skupa **Poslovno okruženje u Srbiji i svetska ekonomska kriza** posebno treba istaći sledeće:

- da je razvoj poljoprivrede neposredno povezan sa razvojem drugih privrednih delatnosti i to ne samo u predfarmerskom i postfarmerskom sektoru agroprivrede već i sa neagramnim delatnostima (saobraćaj, telekomunikacije, obrazovanje i nauka...);
- poboljšati makroekonomsku stabilnost i zaustaviti odliv i povećati priliv SDI u poljoprivredu i druge sektore agroprivrede;
- poslovno organizovati porodična gazdinstva i revitalizovati zadružni sektor – kao potencijalno najveće rezerve za povećanje obima i konkurentnosti proizvodnje ove grupe privrednih subjekata, a u cilju održivog razvoja ruralnih područja;
- afirmisati društveno-odgovorno ponašanje i transparentnost rada na svim nivoima agrarnih institucija i subjekata u agroprivredi;
- delatnost obrazovnih i naučnoistraživačkih organizacija u značajno većoj meri usmeriti ka subjektima agroprivrede;
- aktivnosti u međunarodnim integracionim procesima uskladiti sa interesima proizvođača poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i dugoročnim nacionalnim interesima...³

5. Zaključak

Globalna ekonomska kriza (2008–2009) je produbila dugogodišnju krizu u (agro)privredi Srbije.

Posledice sinergija nacionalne i globalne ekonomske krize manifestuju se u smanjenju dohotka poljoprivrednih proizvođača, prilivu stranih direktnih investicija i smanjenju kupovne moći potrošača.

Nepovoljno ekonomsko stanje u našoj poljoprivredi nameće potrebu svestranijih promišljanja i definisanja nove strategije razvoja agroprivrede Srbije.

³ Prof. dr Kenet Tomson, University of Aberdeen – Scotland, na 100 Jubilee Seminar of the EAAE (Novi Sad, 21–23 June, 2007), ističe: *Proizvođači hrane u Srbiji treba da vode računa o zahtevima potrošača, posebno u Evropskoj uniji, ali u procesu pridruživanja Srbije Evropskoj uniji političari moraju insistirati na interesima svojih poljoprivrednika.* U: Ševarlić M., Tomić D. (2007:21)

Literatura

- [1] Kapor, P., (2009) *Strane direktne investicije u poljoprivredi*. Ekonomika poljoprivrede, br. 2, str. 231–244.
- [2] Tomić D., (2001) *Nova agrarna politika i uloga Ministarstva poljoprivrede*. IEP, Beograd, str. 11–20.
- [3] Tomić D., (2009) *Neka zapažanja povodom izveštaja undp o svetskim investicijama za 2009. godinu*. Prezentacija *Izveštaja UNDP o svetskim investicijama za 2009. godinu*, Master centar Novosadskog sajma, 17.09.2009.
- [4] Tomić D., Popović Vesna, (2000) *Kako povećati kupovnu moć poljoprivrede Jugoslavije – izazovi u 2001. godini*. Ekonomika poljoprivrede, br. 3–4, str. 3–18.
- [5] Tomić D., Ševarlić M., Lukač D. (2008) *Agroprivreda Srbije, zemalja CEFTA i Evropske unije – komparacije i problemi integracije naše agroprivrede*. Tematski zbornik *Evropska unija i Zapadni Balkan – izazovi za agroprivredu Srbije: Šta nam je činiti?*, DAES, Beograd, str. 21–34.
- [6] Ševarlić M., (2001-a) *Posledice NATO agresije u poljoprivredi i prehrambenoj industriji SR Jugoslavije*, Ekonomika poljoprivrede, br. 48, (1–4), Beograd, str. 3–16.
- [7] Ševarlić M., (2001-b) *Donacije i revitalizacija poljoprivrede Srbije*, Tematski zbornik *Restrukturiranje subjekata u agrobiznisu*, Agroekonomika (30), Novi Sad, str.72–88.
- [8] Ševarlić M., Tomić D., (2007) *Agrarna i ruralna politika u Srbiji – kompatibilnost sa drugim zemljama*. Tematski zbornik *Agrarna i ruralna politika u Srbiji (1)*, DAES, Beograd, str. 13–22.
- [9] Ševarlić M., Tomić D., Bugarin Đ., (2008) *Kritički osvrt na prilagođavanje agrarne politike ZAP-u*. Tematski zbornik *Agrarna i ruralna politika u Srbiji (2)*, DAES, Beograd, str. 9–18.
- [10] Vlahović B., Tomić D., Ševarlić M. (2009) *Konkurentnost agroprivrede Srbije – činilac uspeha na međunarodnom tržištu*. Tematski zbornik *Agroprivreda Srbije i evropske integracije: Gde smo i kako dalje?*, DAES, Beograd, str. 61–80.
- [11] *50 programa – pogled u budućnost*, (2000), IEP, Beograd.
- [12] *Poljoprivreda Vojvodine 2000–2006: stanje, problemi i moguća rešenja*, (2007), Privredna komora Vojvodine, Udruženje za poljoprivredu, prehrambenu industriju i vodoprivredu, Novi Sad..
- [13] *Analiza osnovnih pokazatelja poslovanja poljoprivrede i prehrambene industrije Vojvodine u 2007. i 2008. godini*, (2009) Privredna komora Vojvodine, Udruženje za poljoprivredu, prehrambenu industriju i vodoprivredu, Novi Sad.
- [14] *World Investment Report 2009*. (2009) UNCTAD, www.unctad.org/fdistatistics